

SVENSKHETEN INFÖR NYA PRÖVNINGAR

THOMAS GÜR

Två stora samhällsförändringar som Sverige genomlever har åter aktualiserat frågan om den svenska identiteten. Den första handlar om Sveriges allt tilltagande integration med omvärlden, främst Europa. Den andra förändringen är av mer inrikespolitisk karaktär. Men även den bär integrationens prägelse: den ökande invandringen och de frågor som den bär med sig.

I bägge fallen ställs en sedan lång tid kulturellt och etniskt homogen befolkning, "svenskarna", inför frågan om vad som utgör den egna identiteten, den egna särarten och svenskhetens innebörd.

Ett utforskat språk

Det intressanta med den svenska särarten är att den tidigare i historien sällan krävt en tydlig definition, eftersom den inte haft något utomstående att definiera sig gentemot. Den nationella särarten, de kulturella egenheterna har naturligtvis alltid funnits, men har inte varit i behov av de yttre symbolerna, av den uttalade definitionen. Det var till exempel bara några år sedan Sverige inte hade en officiell nationaldag. Fortfarande finns det ingen officiellt fastställd nationalhymn och det är många som inte kan nationalsången utantill. Använder

dand av den svenska flaggan till vardags betraktas ännu som något suspekt. Den svenska särarten kan i sin tidigare uppenbarelsesform liknas vid ett utforskat språk; alla kan prata det men ingen är medveten om dess grammatik, eftersom den aldrig behövt genomlysas.

Impulser utifrån

Anledningen är att Sverige på grund av sin relativa geografiska isolering från den europeiska kontinenten inte behövt genomleva – man kan också säga lyckligtvis undsluppit – ständiga folkomflyttningar, erövringsförsök och invasioner. Däremot har landet kunnat importera idéer, teknologiska framsteg och dugliga individer och ständigt levt i ett utbyte med kontinenten. Den kultur som genom århundradena uppstått har således formats med hjälp av impulser utifrån, men av ett genom historien homogeniserat och ohotat folk som inte varit i behov av och ej heller utvecklat några yttre markeringar och

THOMAS GÜR är verksam vid stiftelsen
Ja till Europa

signaler som ska skilja vänner från fiender eller "oss" från "dom".

Bruten isolering

Men isoleringen är sedan en tid bruten och det på två sätt. Det första är den tilltagande integrationen i Europa, där frågan nu ställs om ett medlemskap i den Europeiska gemenskapen, EU. Detta är den utrikespolitiska faktor som aktualiserar frågan om svenskhetens innebörd. Den inrikespolitiska faktorn är den förändring som ägt rum i den svenska befolkningens sammansättning de senaste årtiondena och som kommit att göra sig alltmer påmind; den stora mängden icke-nordiska invandrare som bor i landet och vars barn kommer att naturaliseras till svenska medborgare.

Det specifikt svenska

Dess två frågor sammantaget har för majoritetsbefolkningen i landet åter aktualiserat frågan om svenskhetens innebörd och vilka element som utgör grundstenarna i den svenska identiteten. Jag tror att det är ofrånkomligt att frågan om den egna identiteten nu ställts för majoritetsbefolkningen; det går således inte att önska bort den. I mötet med omvärlden kommer de infödda svenskarna också att söka definiera sin egen identitet. Avgörande för framtiden blir därför vilka förtecken denna definition kan komma att få. Diskussionen om vad som utgör det specifikt svenska kan mynna ut i två typer av svar; ett som jag kallar för ett

"slutet" svar och ett som jag kallar för ett "öppet" svar.

Men innan jag går in på det som utmärker de två svarsalternativen och de följder som dessa kan få vill jag förtydliga vad jag avser med "definitionen" av det specifikt svenska. Denna "definition" är inte något som kan ges av en utomstående auktoritet eller något som ens medvetet kan tagas fram. Avsikten med denna artikel är därför inte att försöka bidra till en sådan definition. Däremot kommer de samhälleliga processer som uppstår i mötet med det utomstående att framtvinga ett ställningstagande som kommer att få formen av ett antal idéer om vad som utmärker det specifikt svenska i förhållande till omvärlden. Dessa idéer kan vara relativt disparata och varandra motsägande, men kommer att utkristalliseras till ett slags intellektuellt allmängods hos gemene man; kanske en känsla som många vare sig kommer att behöva eller förmå att artikulera.

Den unika invandringen

Mötet med Europa och med invandringen ställer således de infödda svenskarna inför nödvändigheten att söka den egna identiteten.

Den invandring som skett till Sverige under de senaste 30 åren har haft två viktiga kännetecken. Den är demografiskt den största sedan den svenska nationalstatens bildande och den har under den senaste tiden alltmer haft ett dominerande inslag av icke-nordisk och icke-europeisk invandring.

En vanlig invändning, från oftast välmenande håll, är att Sverige alltid varit ett invandrarland och att utvandringen till Amerika är en parentes. Det är naturligtvis oomtvistligt att det alltid kommit enskilda människor till Sverige som invandrare, men jag tror att den förändring som Sverige genomlevt det senaste decenniet bäst åskådliggörs av en jämförelse av utlandsfödda i Sverige mellan de två åren 1900 och 1990. Vid sekelskiftet, år 1900, uppgick antalet utrikesfödda, vilket således också innefattar naturaliserade svenskar, till cirka 35.600 personer. Av dessa utgjorde personer födda i Norge, Danmark och Finland cirka 21.000 personer och med ungefär lika många i varje grupp, det vill säga närmare två tredjedelar av de utrikesfödda. År 1990 uppgick antalet utrikesfödda till cirka 790.500 personer. Av dessa utgjorde personer födda i Norden cirka 319.000 människor, det vill säga något över en tredjedel.

Etnisk förvandling

Med utgångspunkt från att befolkningen uppgick till 5,1 miljoner människor i Sverige år 1900 innebär det att de utlandsföddas andel av befolkningen är 0,7 promille, det vill säga 7 utrikesfödda per 10.000 inrikesfödda. Motsvarande siffra för 1990 är 9,2 procent, det vill säga 920 utrikesfödda per 10.000 inrikesfödda.

Dessa siffror visar på att invandringen till Sverige under en historiskt kort tid haft ett mycket stort demografiskt genomslag. Siffror kan inte ersätta männis-

kor av kött och blod, men den som är minsta förtrogen med samhällsförlopp förstår också att förändringar av detta snabba slag också måste ge återverkningar i människors bilder av omvärlden och sig själva. Den snabba förvandling som Sverige genomgått från ett etniskt och kulturellt homogent samhälle till ett etniskt och kulturellt heterogent sådant, har inte passerat obemärkt.

Sakta mak

Det genomslag som den europeiska integrationen resulterat i är kanske inte lika lätt fångat i siffror. Däremot kan det snabba förlopp i detta hänseende som ägt rum sedan sommaren 1991 då Sverige lämnade in sin medlemsansökan till EG väl kontrasteras mot det relativt sakta mak som integrationsprocessen haft de senaste 30 åren. Den avvisande hållning till medlemskap som Tage Erlander formulerade i sitt Metall-tal 1961 var i tre decennier den officiella svenska linjen och huvudfäran i svensk politik; budskapet upprepades av Olof Palme i det så kallade Tetra Pak-talet 1981 och av Sten Andersson och Anita Gradin 1987. Men det som avvisades som omöjligt i 30 år skall således nu förverkligas på tre år. Omställningstakten i Europafrågan är fullt i klass med den förändring som Sverige upplevt i sin befolkningssammansättning.

Egna identiteten

Sammantaget ställer således invandringen och Europaintegrationen svenskarna in-

för frågan om svenskhetens innebörd. Inför förändringar av detta slag måste också majoritetsbefolkningen försöka ha en fast identitetspunkt för att kunna relatera till förändringarna och bedöma dem. Av skäl som jag gått in på ovan är detta dock särskilt svårt just för den svenska befolkningen som inte ställts inför uppgiften att inför sig självt försöka artikulera sig egen identitet. Mycket av det sökande vi ser idag, det återuppväckta intresset för historia, för allmogekultur, den ökade försäljningen av flaggor, intresset för sammanhållande nationella fest- och bemärkelsedagar som nationaldagen, drottningens och kungens födelsedagar, Nobelmiddagen, är just försök att definiera den egna identiteten.

Europeiskt kulturutbyte

Detta sökande har också manifestationer av mycket positivt slag så som invandrar-samfundens närvaro vid nationaldagsfirandet i Skansen, "Fem i tolv"-rörelsen med försöken att manifestera det svenska som en sammanhållning över gränserna, ett stort intresse hos allmänheten för idén om ett europeiskt kulturutbyte och liknande. Samtidigt förekommer också manifestationer av detta sökande som har mycket obehagliga och skrämmande inslag av xenofobi, främlingsfientlighet, småskuren nationalism och provinsialism. Ett exempel av det senare slaget är den nationalism som den svenska vänstern börjat odlat med sedvanlig dogmatism och zelotism. I Europadebatten för nu framstående vänsterdebattörer rent

"Blut und Boden"-präglade argument och bekänner sin "tro" på nationalstaten.

Föräningar

Det är i dessa olika fenomen som diskussionen om den svenska särarten manifesterar sina delsvår; och dessa delsvår är föräningar om vad jag tidigare benämnde som "slutna" och "öppna" svar. Det ställningstagande till den europeiska integrationen och för mötet med det främmande som den svenska majoritetsbefolkningen står inför, kommer att vara beroende av en definition av den svenska egenarten. Beroende på om denna definition kommer att vara sluten eller öppen kommer den också att påverka ställningstagandet antingen som ett bejakande av internationaliseringens uppenbarelsen i den mellanstatliga integrationen och på hemmaplan eller som ett förnekande eller förkastande av dessa.

Det "slutna" svaret kan komma att bli en definition av den svenska egenarten som något så väsensfrämmande och anorlunda att integrationen förkastas. Det "öppna" svaret skulle i så fall vara att vilja bekräfta den svenska egenarten just för att lättare kunna hantera integrationen.

Badvattnet och barnet

Som jag tidigare skrev tror jag att en tydligare definition av den svenska egenarten är såväl oundviklig som nödvändig. I detta sökande kommer många av de "slutna" svaren att väcka debatt, förkastande och till och med vrede. De "slutna" svaren kommer i huvudsak att

basera sig på en misstänksamhet mot förändring och stundtals ett nostalgiskt sökande efter det gamla Sverige – etniskt och kulturellt homogent, på avstånd från Europa och med den odefinierade men till allmän norm upplyfta nationella samhörighetskänslan. Det finns därför en stor risk att man, när man tillbakavisar de "slutna" svaren, också förkastar frågeställningen om definitionen av den nationella särarten som dessa svar försöker finna. Med en sliten liknelse kan sägas att barnet då riskerar att åka ut med badvattnet. Vissa ställningstaganden i denna riktning har redan förekommit, bland annat i diskussionen om det återväckta intresset för den svenska historien, för diskussionen om nationella särarter som "vidskepelse" och så vidare.

Men den fusion av kulturella faktorer som tillsammans med historia, språk och religion utgör den nationella särarten existerar oberoende av vad man tycker om den. Här ska jag också framhålla att detta gäller naturligtvis även andra än den svenska majoritetsbefolkningen. Att de svenska samerna, tornedalingarna, och på senare tid judarna och esterna, ibland trots motarbetande och förtryckt, behållit sina särarter, visar just på att kulturella särdrag inte kan önskas bort.

Etnicitet och politik

Det problem som många, av de som varnar för "nynationalistiska stämningar", säkert ser är de risker som finns i att begrepp som etnicitet och ras blir föremål för politiska överväganden. En politisk

polarisering baserad på etnicitet är mycket lätt att uppnå, men en depolarisering av etnicitetsfrågor är desto svårare åstadkomma när de blivit till en del av den politiska vardagen. Ytterligare en komplicerande faktor är att chauvinism från en etnisk grupp nästan alltid resulterar i mot-chauvinism. Hur katastrofal än politiseringen av etnicitetsfrågor må vara för ett samhälle i det långa loppet och för de inblandade etniska grupperna i sin helhet, är denna politisering många gånger en mycket framgångsrik väg för individuella politiker att stiga från obemärkhet till välgång och makt. Detta recept gäller såväl företrädare för majoritetsbefolkningen som minoritetsgrupper. Och även i svensk politik har såväl infödda politiker som politiker som säger sig företräda invandrare visat sig vara beredda att axla den etniska ansatsen som sitt centrala budskap.

Medborgarstaten

Det som kommer att avgöra den svenska majoritetsbefolkningens inställning till invandringen och till den europeiska integrationen kommer således inte att vara huruvida frågan om den särarten bejakas eller förkastas. Det avgörande blir huruvida frågan om den svenska identitetens särart får ett svar som är "öppet" i förhållande till de människor som är svenskar i medborgerlig bemärkelse även om de etniskt skiljer sig från majoritetsbefolkningen och är "öppet" till den tilltagande integrationen med återstoden av Europas nationer.

Socialstatens förmåga

Det är inte givet att ett "öppet" svar till den ena av de två fenomenen leder till ett "öppet" svar till det andra. Det är mycket möjligt att svenskarna kan bejaka integrationen i Europa men välja ett "slutet" svar beträffande invandringen. Med ett "slutet" svar till invandringen syftar jag här inte på att invandringen eller flyktningmottagandet begränsas. Vi är redan där och förmodligen för att vi har nått ett antal gränser som såväl socialstatens förmåga som integrationspotentialen i sig sätter. Ett "slutet" svar i invandrarfrågan är istället om den svenska majoritetsbefolkningen väljer att definiera sin särart inte i kontrast, utan i motsättning till "de andra". Om definitionen av det svenska slutar i att fränkänna "de andra" som inte vill eller kan bli etniska svenskar deras medborgerliga rätt till svenskhet, får vi ett "slutet" svar.

Gemensam framtid

Däremot är det osannolikt att ett Sverige som ger ett "öppet" svar till invandrarfrågan; som ur den etniskt homogena na-

tionen som hålls ihop av ett gemensamt historiskt arv, lyckas dana ett samhälle baserat på ett medborgerligt kontrakt och en gemensam framtid, där en om sin särart medveten majoritetsbefolkning på medborgerlig basis kan möta andra medborgare med en annan särart, skulle ge ett "slutet" svar på den europeiska integrationen. Låt mig här för tydlighetens skull säga att jag med "den europeiska integrationen" inte enbart syftar på ett svenskt medlemskap i den Europeiska gemenskapen, EU.

Emellertid är det mycket sannolikt att ett "slutet" svar i fråga om den europeiska integrationen också kan komma att ge ett slutet svar i den andra frågan. Om Sverige avvisar den europeiska integrationen genom att ge ett "slutet" svar på frågan om den egna särarten; att se integrationen inte som en möjlighet för utan ett hot mot den svenska identiteten, är också risken mycket stor att frågan om den svenska särartens förhållande till invandringen också besvaras på ett "slutet" sätt. Därför kan man med rätta säga att frågan om den europeiska integrationen